

DOI: 10.31110/consensus/2024-01/016-024

УДК (UDC) 929

FACTORS OF INFLUENCE ON THE FORMATION OF B. GRINCHENKO AS A POLITICAL ACTOR

Maksym Reznik*

Abstract

The aim of this article is to substantiate the factors influencing the formation of B. Grinchenko as a political figure and the formation of his political views and preferences. The research methodology is represented by a set of methods and approaches used in the process of working on the material: analysis, logical generalization, systematization, comparison, as well as historical and historical-biographical approaches.

The article summarizes and systematizes the influencing factors on the development of B. Grinchenko as a political figure, on the formation of his political views. The outlined factors are divided into internal and external. It is substantiated that the formation of the personality of Boris Grinchenko as a political figure was influenced by many factors, which in general can be divided into two separate groups: internal and external. Internal factors are factors that are formed largely under the influence of character traits and individual moral qualities of the actor. They were singled out in the process of working out the actor's biography. External factors are, on the contrary, factors that do not depend on Boris Grinchenko's character traits and were formed mostly by the influence of the social processes of that time. Such factors are substantiated through the prism of the actor's political achievements, which is seen as a completely rational approach.

The object of the study is the process of formation of B. Grinchenko as a political figure. The subject is the political activity of B. Grinchenko in the context of the formation of his views and worldview.

The scientific novelty of the article consists in substantiating the factors influencing the formation of B. Grinchenko's political views and the process of his formation as a politician. As a direction of further research, it is appropriate to highlight the relevance of determining the influence of individual representatives of the Ukrainian elite of that time on the formation of the actor's worldview.

Keywords: political views, B. Grinchenko, Ukrainian nationalism, enlightenment, nationalist movement

* Graduate Student of the Department of History of Ukraine, Kyiv Metropolitan University named after Borys Grinchenko, Kyiv, Ukraine. E-mail: m2.xim.r@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3440-9384>

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА СТАНОВЛЕННЯ Б. ГРІНЧЕНКА ЯК ПОЛІТИЧНОГО ДІЯЧА**Максим Резнік*****Анотація**

Метою даної статті є обґрунтування факторів впливу на становлення Б. Грінченка як політичного діяча та на формування його політичних поглядів й уподобань. Методологія дослідження представлена сукупністю використаних в процесі роботи над матеріалом методів та підходів: аналізу, логічного узагальнення, систематизації, порівняння, а також історичного й історико-біографічного підходів.

У статті узагальнено й систематизовано фактори впливу на становлення Б. Грінченка як політичного діяча, на формування його політичних поглядів. Окреслені фактори розмежовано на внутрішні та зовнішні. Обґрунтовано, що на формування особи Бориса Грінченка як політичного діяча вплинуло безліч факторів, які в більш загальному можна поділити на окремі дві групи: внутрішні та зовнішні. Внутрішні фактори це фактори, які сформовані в більшому під впливом рис характеру та індивідуальних моральних якостей діяча. Їх виокремлено в процесі опрацювання біографії діяча. Зовнішні – це напроти фактори, які не залежать від рис характеру Бориса Грінченка та сформовані здебільшого від впливом саме суспільних процесів того часу. Такі фактори обґрунтовано крізь призму політичних досягнень діяча, що вбачається цілком раціональним підходом.

Об'єктом дослідження виступає процес становлення Б. Грінченка як політичного діяча. Предметом є політична діяльність Б. Грінченка в контексті формування його поглядів та світогляду.

Наукова новизна статті полягає в обґрунтуванні факторів впливу на формування політичних поглядів Б. Грінченка та на процес його становлення як політика.

В якості напрямку подальших досліджень доречно виділити доречність визначення впливу окремих представників української еліти того часу на формування світогляду діяча.

Ключові слова: політичні погляди, Б. Грінченко, український націоналізм, просвітництво, націоналістичний рух

Цитування: Резнік, М. (2024). Фактори впливу на становлення Б. Грінченка як політичного діяча. *Консенсус*, 1, 16-24.

URL: <https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/80>

Постановка проблеми. Важливе значення в умовах сьогодення має питання популяризації української нації та становлення української державності. За таких обставин актуальним постає вивчення засад формування українських національних рухів. Вагоме значення в еволюції націоналістичних рухів українців мала постать великого діяча – Б. Грінченка, якого називають одним з найсильніших і найпотужніших носіїв української національної ідеї на перетині XIX і XX століть. Проте остаточно не дослідженим залишається питання визначення факторів впливу

* аспірант кафедри історії України Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, Київ, Україна. Е-mail: m2.xim.r@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3440-9384>

на становлення Б. Грінченка як політичного діяча та на формування його політичних поглядів й уподобань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури, присвяченої питанням формування політичних поглядів Б. Грінченка показав, що окреслене питання опосередковано розкривається в окремих дослідженнях А. Хомутенко¹, С. Євтушенко², М. Єфремова³, К. Захарової⁴, В. Огнев'юка та С. Андрєєвої⁵, О. Неживого⁶ й інших. Поряд із цим важливі дані в контексті окресленої проблематики містяться в архівних джерелах: листах, спогадах сучасників. У той же час не можна вважати окреслене питання остаточно вирішеним, що й зумовило мету даного дослідження.

Формулювання мети, цілей статті. Метою даної статті є обґрунтування факторів впливу на становлення Б. Грінченка як політичного діяча та на формування його політичних поглядів й уподобань.

Завданнями даного дослідження є:

- узагальнення базових засад біографії Б. Грінченка з позиції впливу окремих життєвих етапів на формування політичних поглядів;
- дослідження суспільних процесів того часу в контексті формування особистості Б. Грінченка;
- обґрунтування факторів впливу на формування політичних поглядів Б. Грінченка та на процес його становлення як політика.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, фактори впливу на формування політичних поглядів діяча доречно поділити на дві групи: внутрішні та зовнішні.

Перш ніж перейти до виокремлення внутрішніх факторів формування політичних поглядів діяча, доцільно здійснити аналіз біографії Б. Грінченка. Це зумовлено тим, що саме в біографії, на нашу думку, містяться ті вирішальні внутрішні фактори, які й вплинули на формування Б. Грінченка як легендарної особистості.

У родині, в якій народився 9 грудня 1863 року на хуторі Вільховий Яр на Харківщині Б. Грінченка, було п'ятеро дітей. Борис був наймолодшим в

¹ Хомутенко А.С. Вплив творчості Тараса Шевченка на формування світогляду Бориса Грінченка. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*. 2011. Вип. 104. С. 60–61.

² Євтушенко С.О. Творчість Бориса Грінченка в контексті європейської літератури кінця XIX – початку XX ст.: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01. Київ, 2013. 19 с.

³ Єфремов М.Д. Борис Грінченко – перекладач німецької поезії. *Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка*. 2011. № 58. С. 32–36.

⁴ Захарова К.О. Борис Грінченко – український громадський діяч. URL: <https://openarchive.nure.ua/bitstreams/43d1389a-7b4b-4f0b-a3c9-bb68dc7f8430/download>

⁵ Огнев'юк В., Андрєєва С. Історичні погляди Бориса Грінченка: українська національна революція середини XVII століття у висвітленні інтелектуала. *Східноєвропейський історичний вісник*. Вип. 21 (грудень). 2021. С. 68–77.

⁶ Неживий О.І. Борис Грінченко в наукових дослідженнях XX століття. *Веб-сторінка інтернет сайту всеукраїнського загальноосвітнього освітянського тижневика «Персонал–плюс»*. URL: <http://www.personal-plus.net/304/4298.html>

родині. Батько Грінченка, Дмитро Якович, був штабс-ротмістром. Мати Поліксенія Миколаївна – за походженням росіянка, донька полковника Літарєва, поміщика села Великі Проходи Харківського повіту. Вона зовсім не володіла українською мовою, пізніше твори сина спонукали її вивчити мову, щоб читати написане ним⁷.

Маленький Борис почав зачитуватись літературою з п'ятирічного віку. У сім років він був захоплений твором «Тарас Бульба» М. Гоголя, а особливо такими персонажами як Тарас та Остап та їх героїчним захистом рідної землі.

Борис рано навчився читати і був небайдужим до книжок: «Читати Борис вивчився легко і швидко, помітивши добре букви, він один годину зрозумів, як складати слова, і почав поступово краще та краще читати, і в шість років швидко читав. Він не міг байдуже бачити книги, де б не було, завжди накладався і поринав у читання. Цікавився газетами, роблячи на них свої зауваження, іноді дуже курйозні, а іноді дуже влучні»⁸.

Саме любов до читання згодом переросла у мрію маленького Бориса Грінченка стати письменником. Проте він не просто мріяв, а почав діяти: складати вірші та оповідання, а згодом видавати рукописний журнал. Хлопчик змушував дорослих читати власний журнал, писав цікаві статті у ньому.

Вирішальним в подальшій долі Б. Грінченка стало те, що у віці 13 років йому потрапив до рук «Кобзар» Т. Шевченка, яка його неймовірно вразила та змінила ракурс подальшої творчості. Після ознайомлення з творчістю Тараса Григоровича Шевченка Борис почав писати і вірші, й оповідання, і свій журнал тільки українською. За його словами, Шевченко здавався йому пророком, який «торкається головою неба»⁹.

1875 року Борис вступив до Харківського реального училища, яке так і не закінчив: на п'ятому році навчання Бориса відрахували звідти без права продовжувати навчання. Це було пов'язано із захопленням разом зі своїм колишнім репетитором студентом-народником К. Філіп'євим читати «заборонену літературу». За це п'ятнадцятирічного Бориса Грінченка навіть закрили у в'язниці¹⁰.

Борис Грінченко поведився достатньо хоробро та стійко, не зламався ані під час тортур, ані під час допитів, не підкорили його навіть нелюдські умови відбивання покарання. Проте всі ж таки півторамісячне ув'язнення не пройшло безслідно: юнака виключили з училища, позбавили права на здобуття середньої й вищої освіти. Згодом Б. Грінченко захворів на туберкульоз, який, зрештою, і вкоротив йому віку.

У 1883 році він познайомився із духовно близькою йому людиною, зі своєю майбутньою дружиною, вчителькою Марією Гладиліною, письменницею, яка

⁷ Біографія Бориса Грінченка. Київський університет імені Бориса Грінченка. URL: <http://grinchenko.kubg.edu.ua/index.php>

⁸ Спогади батька Б. Грінченка. Інститут рукопису НБУВ. Ф. І, 32293.

⁹ Хомутенко А.С. Вплив творчості Тараса Шевченка на формування світогляду Бориса Грінченка. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*. 2011. Вип. 104. С. 60–61.

¹⁰ Біографія Бориса Грінченка. Київський університет імені Бориса Грінченка. URL: <http://grinchenko.kubg.edu.ua/index.php>

виступатиме в літературі під псевдонімом М. Загірня. Все життя їх об'єднувало не тільки взаєморозуміння і велике кохання, а й важка праця. Шлюб з талановитою та творчою жінкою істотно вплинув на подальший шлях Б. Грінченка, зміцнивши його віру в себе та в обраний шлях.

Найдовше (1887–1893 рр.) Б. Грінченко працював у приватній школі відомої просвітительки Христини Алчевської – в селі Олексіївка на Луганщині (тоді Катеринославщина). Але в даній школі Х. Алчевської Б. Грінченко бачив ті ж проблеми що й скрізь. Це навчання чужою мовою (адже українською мовою навіть говорити під час уроку заборонялося).

Така несправедливість й неповага до рідної мови спонукала Б. Грінченка написати для дітей підручники «Рідне слово» (1889) та «Українська граматка» (1907). Як наслідок у Б. Грінченка склалися складні відносини з Х. Алчевською¹¹. З 1894 року родина Грінченків оселилася в Чернігові. Тут він отримав у земстві посаду завідувача оціночним відділом, пізніше – відділом народної освіти, далі – секретаря земської управи.

У Чернігові письменник організував єдине в Східній Україні видавництво, що випускало дешеву популярну літературу для народу. Чимало сил і здоров'я Б. Грінченко віддав музейній справі. У Чернігові Б. Грінченко багато праці доклав як фольклорист і етнограф. На початку літа 1902 р. Грінченки переїхали до Києва, на запросини редакції «Київської старовини».

У серпні 1909 року в Києві Б. Грінченко складає свій духовний заповіт, а в вересні із дружиною приїздить на лікування в невелике італійське містечко Оспедалетті. 6 травня 1910 року в будинку № 2 на вулиці Віа Вітторіо Еммануеле (зараз район Колді Роді, провінція Сан-Ремо) письменник помер, що спричинило великий жаль серед його сучасників¹².

Отже, народжений в російськомовній родині Грінченко став автором одного з найбільш повних зібрань української лексики та справжнім патріотом. Крім того, зустрічаючи на власному життєвому шляху різних людей (М. Липу, А. Кримського та інших), Б. Грінченко захоплював їх українознавством, пошаною до рідної мови та української ідентичності. Б. Грінченко, безперечно, володів таланом захоплювати та вести за собою.

Таким чином, можна констатувати, що на формування політичних поглядів діяча вплинули вирішальні події його біографії:

- захоплення читанням та творами Т.Г. Шевченка, зокрема, спілкування з однодумцями й представниками еліти того часу;
- зв'язок з освітніми, науковими, громадськими, політичними інституціями,

¹¹ Спр. 40613. Грінченко Б.Д. – Алчевській Христині Данилівні. Лист грудень 1892 р., 5 арк.+ Додаток [Опис про бездушне ставлення до робітників на економії Алчевських – рукою Б. Грінченка], 10 арк.; Спр. 40643 Грінченко Б.Д. – Алчевській Христині Олексіївні. Лист, 13.IV.1909 р., 2 арк.

¹² На могилу Бориса Грінченка: три промови, виголошені В. Сімовичем, З. Кузудею, М. Кордубою на жалібній академії дня 22-го Мая 1910 року в Чернівцях. Чернівці: Т-во «Руска Рада», 1910. 36 с.

друкованими органами (школи, Херсонський статистичний комітет і Херсонський гурток О. Русова, «Братерство Тарасівців», Чернігівська Громада, «Київська старовина», Українська радикальна партія, «Рада», «Громадська думка», «Нова громада», Київська «Просвіта» тощо);

- зв'язки Б. Грінченка із європейськими науковцями, видавництвами і закордонними інституціями¹³ («Ruthenische Revue» та «Ukrainische Rundschau» (Відень, німецькомовні), Часописи «Свобода» (США), «Канадський фермер» (Канада), Ф. Вовк (Сорбонна)¹⁴, Ф. Главачек, Ф. Ржегорж та ін. національні діячі Східної Європи, переклади творів чеською, публікації в Європі політичних памфлетів за актуальною українською проблематикою, активне співробітництво із західноукраїнськими діячами і виданнями тощо).

Окрім перелічених внутрішніх факторів впливу, доречно дослідити зовнішні фактори, які на нашу думку пов'язані, перш за все, з суспільними процесами того часу.

Також доцільно зауважити, що початок ХХ століття був складним періодом в історії української нації, адже Україна як держава в сьогодинньому розумінні була розчленована сусідніми імперськими державами.

Крім того, в той час практично ніхто не вірив у відродження України як самостійної цілісної держави – українська державність знаходилась в занепаді: українську мову називали «холопською» мовою, вважали діалектом російської мови, діловодство велося виключно російською, польською, угорською, румунською мовами. Про Україну як цілісну та незалежну державу нагадував лише український фольклор та колишня слава козаків, яких оспівували в той час мандрівні співаки-кобзарі. Проте такі настрої не були затяжними: в другій половині 19 ст. нестримна хвиля суспільно-політичного руху сколихнула всю українську громадськість.

Того ж часу Б. Грінченко став співзасновником і керівником київського відділення організації «Просвіта». Створення ним київської «Просвіти» – вершина його громадської діяльності, що була спрямована на формування української нації і становлення Української держави.

Основна заслуга Б. Грінченка, на думку К.О. Захарової, в організації плідної діяльності київської «Просвіти», на нашу думку, полягає в тому, що йому вдалося згуртувати навколо товариства найдобрішу національну письменницьку, наукову, педагогічну, мистецьку еліту не лише Києва, а й багатьох інших міст, містечок і сіл Наддніпрянської України, а також Москви, Петербурга та інших міст за межами України¹⁵. Крім того, Б. Грінченко «за суспільно політичними поглядами належав до

¹³ Євтушенко С.О. Творчість Бориса Грінченка в контексті європейської літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст.: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01. Київ, 2013. 19 с.; Єфремов М.Д. Борис Грінченко – перекладач німецької поезії. *Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка*. 2011. № 58. С. 32-36.

¹⁴ Листування: Б. Грінченко – Ф. Вовк / вступ. та коментарі В. Наулка, Н. Карповець і Н. Зінкевіч. Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2001. 52 с.

¹⁵ Захарова К.О. Борис Грінченко – український громадський діяч. URL: <https://openarchive.nure.ua/bitstreams/43d1389a-7b4b-4f9b-a3c9-bb68dc7f8430/download>

ліберального народництва. Він не схвалював приєднання України до Російської держави»¹⁶.

Педагогічні погляди Б. Грінченка вироблялися під впливом ідей передових педагогів. В автобіографії 1898 р. Грінченко зазначав як він «зачитувався Писаревим (почасти Белінським та Добролюбовим)», читав «педагогічні статті Ушинського й інших педагогів»¹⁷. Окреслене спричинило вирішальний вплив на формування педагогічних ідей діяча.

У процесі власних наукових та просвітницьких пошуків, Б. Грінченко систематично пересвідчувався у руйнівному впливі русифікаторської політики царського уряду на українську державність.

Борис Грінченко можна віднести до осіб, внесок яких у розвиток та збереження української ідентичності без сумніву найбільший. Чітка проукраїнська позиція діяча стала причиною негативного до нього ставлення з боку імперської влади, яка бачила у відродженні українського національного духу небезпеку для імперіалізму та російської диктатури того часу.

Отже, можна узагальнити зовнішні фактори впливу на формування політичних поглядів діяча крізь призму його політичних досягнень. По-перше, одним із вагомих досягнень в політичній кар'єрі Б. Грінченка є співзасновництво ним «Братства Тарасівців» – однієї з перших на українській території націоналістичної організації. Окрім Б. Грінченка, до цього об'єднання інтелігентів входили Іван Липа, Микола Міхновський, відомий як автор брошури «Самостійна Україна». Члени об'єднання розробляли та вживали заходів для досягнення поставленої мети. Вирішальний вплив на формування особистості Б. Грінченка як засновника «Братства Тарасівців» спричинив такий суспільний фактор як диктатура російського імперіалізму, що панувала в суспільстві в той час. Такі особистісні фактори Б. Грінченка, як патріотизм, прагнення до відродження української свідомості виступили підґрунтям реалізації даного фактору.

Риса світогляду діяча – усвідомлення категоричної неможливості існування України як однієї з частин Російської імперії вплинула на те, що Б. Грінченко зробив значний внесок у розбудову самостійної України. Так, представники покоління Б. Грінченка, дорослішання якого припало на 80-ті роки 19-го століття, вступили у протиборство з українськими інтелігентами доби 1870-х років. Старше покоління було переконане, що для розвитку української культури цілком достатньо просвітництва. Літератор з однодумцями вважали просвітництво напівзаходом, вони наполягали на необхідності набуття нацією своїх прав, зокрема політичних.

Згодом Б. Грінченко, як політик, став лідером Української демократичної партії. На такий важливий крок політичної кар'єри вплинули суспільні та

¹⁶ Огнев'юк В., Андреева С. Историчні погляди Бориса Грінченка: українська національна революція середини XVII століття у висвітленні інтелектуала. *Східноєвропейський історичний вісник*. Вип. 21 (грудень). 2021. С. 68–77.

¹⁷ Неживий О.І. Борис Грінченко в наукових дослідженнях XX століття...

особистісні фактори. До суспільних слід віднести усвідомлення більшістю соціуму необхідності винурення з під диктатури російської імперії та посилення «червоного терору». Наслідком цього стала зворотна реакція Б.Грінченка, а саме те, що Б.Грінченко виступав із різкою критикою громадських і політичних діячів. Поет висміював у своїх віршах негативні риси відомих українців свого часу. Це викликало пошану в суспільстві та вплинуло на ставлення діяча як лідера.

Б.Грінченко, безперечно, був одним із найсильніших і найпотужніших носіїв української національної ідеї на перетині 19-го та 20-го століть.

Важливим політичним досягненням Б.Грінченка стало те, що в рамках просвітницької діяльності він виступив співзасновником та очолив київське відділення організації «Просвіта». При цьому передумовою такого досягнення стало те, що в суспільстві розуміли необхідність виведення українського народу з темряви невігластва для пробудження в народних масах усвідомлення національної гідності.

На шляху просвітництва Б.Грінченко видав словник української мови. Поштовхом до цього виступила заборона в суспільстві української мови російською диктатурою. Окреслене знайшло відгук у таких особистісних рисах діяча як патріотизм, прагнення до популяризації української мови. Грінченко став автором одного з найповніших збірників української лексики. Літературні твори письменника показують, що з лексичною різноманітністю української мови, якою говорили селяни та інтелігенти, письменник був знайомий дуже добре. Багаторічна титанічна праця письменника на благо української культури є фактом. Б.Грінченко дуже активно займався популяризацією української мови. Саме українську мову Грінченко називав досить сильним чинником, що об'єднує, якому під силу згуртувати націю. Письменник акцентував увагу на тому, що в процесі розвитку українська мова не повинна розділитись на 2 шляхи – варіант Галичини та решти України.

Не можливо обійти увагою й етап ставлення Б.Грінченка як педагога. Письменника можна назвати батьком апострофа української мови та розробником багатьох фундаментальних правил правопису. Такий суспільний фактор, як усвідомлення широкими верстами населення необхідності отримання освіти, поєднався із особистісним фактором розвитку політичної постаті Б.Грінченка: чіткою позицією щодо необхідності доступності освіти всім верствам населення.

Наслідком всіх окреслених політичних досягнень діяча стало збагачення української культурної спадщини. На це вплинуло дія такого суспільного фактору як постійне зростання частки свідомої української еліти, яка прагнула пізнати власні українські коріння. Поряд із цим, вплив мали такі особистісні фактори, як прагнення детальніше вивчити побут народу, чітко вказати на його відмінні риси. Він стверджував, що у національно-культурних питаннях можливий компроміс лише у тих випадках, коли немає жодної загрози для нації вплинули на подальше ставлення Б.Грінченка як політичної постаті.

Висновки. Таким чином, можна констатувати що на формування особистості Бориса Грінченка, як політичного діяча, вплинуло безліч факторів, які в більш

загальному можна поділити на дві окремі групи: внутрішні та зовнішні. Внутрішніми назвемо фактори, які сформовані здебільшого під впливом рис характеру та індивідуальних моральних якостей діяча. Їх виокремлено у процесі опрацювання біографії діяча.

До зовнішніх факторів віднесемо ті, які не залежать від рис характеру Бориса Грінченка та сформовані здебільшого від впливом саме суспільних процесів того часу. Такі фактори обґрунтовано крізь призму політичних досягнень діяча, що вбачається цілком раціональним підходом. Виходячи з вищезначеного, наукова новизна статті полягає в обґрунтуванні факторів впливу на формування політичних поглядів Б. Грінченка та на процес його становлення як політика.

В якості напрямку подальших досліджень доречно виділити необхідність визначення впливу окремих представників української еліти того часу на формування світогляду діяча.

REFERENCES

- Biohrafiya Borysa Hrinchenka [Borys Hrinchenko biography]. Retrieved from <http://grinchenko.kubg.edu.ua/index.php> [in Ukrainian].
- Khomutenko, O.S. (2011). Vplyv tvorchosti Tarasa Shevchenka na formuvannya svitohlyadu Borysa Hrinchenka [The influence of Taras Shevchenko's work on the formation of Borys Grinchenko's worldview]. *Visnyk Kyiv. nats. un-tu im. Tarasa Shevchenka*, 104, 60–61 [in Ukrainian].
- Nezhyvyy, O.I. Borys Hrinchenko u naukovykh doslidzhennyakh XX stolittya [Borys Grinchenko in scientific research of the 20th century]. Retrieved from <http://www.personal-plus.net/304/4298.html> [in Ukrainian].
- Ohnev'yuk, V. & Andryeyeva, S. (2021). Istorychni pohlyady Borysa Hrinchenka: ukrayinska natsionalna revolyutsiya seredyny XVII stolittya u vysvitleni intelektual [Historical views of Borys Grinchenko: the Ukrainian national revolution of the middle of the 17th century in the coverage of the intellectual]. *Skhidnoyevropeyskyy istorychnyy visnyk*, 21, 68–77 [in Ukrainian].
- Yevtushenko, S.O. (2013). Tvorchist Borysa Hrinchenka u konteksti yevropeyskoyi literatury kintsya XIX – pochatku XIX st. [Creativity of Borys Grinchenko in the context of European literature of the late 19th and early 20th centuries]: avtoref. dys... kand. filol. nauk: 10.01.01, Kyiv [in Ukrainian].
- Yefremov, M.D. (2011). Borys Hrinchenko – perekladach nimetskoyi poeziyi [Borys Grinchenko is a translator of German poetry]. *Visnyk Zhytomyr. derzh. un-tu im. Ivana Franka*, 58, 32–36 [in Ukrainian].
- Zakharova, K.O. Borys Hrinchenko – ukrayinskyy hromadskyy diyach [Borys Grinchenko is a Ukrainian public figure]. Retrieved from <https://openarchive.nure.ua/bitstreams/43d1389a-7b4b-4f9b-a3c9-bb68dc7f8430/download> [in Ukrainian].